

Mediju un vārda brīvība–svarīga, vai labāk tomēr... apklusināt, aizliegt, sodīt!?

Publicēts: 26.07.2023.

Ak, tāda tā jūsu "redakcionālā neatkarība un mediju brīvība"! Kāpēc par šo teikumu, viedokli vai vārdu nav konstatēts pārkāpums? Kāpēc Jūs to neaizliedzat? Sāciet diskusiju par žurnālistu kriminālu sodīšanu!

Sabiedrisko mediju ombuda darbā šogad tādus un līdzīgus aicinājumus saņemu ik nedēļu. Tie nepieder pie iesniegumiem par profesionālo ētiku un mediju darba kvalitāti, šajās vēstulēs izlasu vēlmi un uzdevumu ierobežot, aizliegt, apklusināt, sodīt mediju profesionāļus.

Rakstīto atstāstu apkopojoši, jo vairāki atsūtītie teksti ir atklāti naidīgi, uzbrūkoši, pieklājīgākie apzīmējumi apsūdz žurnālistus un mani "rašisma atbalstīšanā", nepieļaujamās informācijas publicēšanā sabiedriskajos medijos.

Krievijas izraisītā, netālā un ļoti traģiskā kara Ukrainā apstākļos un kopš pagājušās desmitgades vidus aktuālā hibrīdkara fonā daudz runāts par mediju lomu un atbildību sabiedriskās domas ietekmēšanā. Vārda un mediju brīvības jautājumi bija izvēlēti sarunām festivālā LAMPA, arī Latvijas Žurnālistu asociācija savā gada konferencē septembrī plāno diskusiju par šo jautājumu. Par to regulāri runā arī sabiedriskie mediji, piemēram, raksturojot pārmērus [Latvijas Radio](#) un diskusijā ar un par "[TV Rain](#)".

Izmantojot aktuālo pieredzi, ko rada atkārtoti aicinājumi iebiedēt un sodīt sabiedrisko mediju žurnālistus, cik bargi iespējams, piedāvāju pārdomas par to, kā konkrēta mediju lomas uztvere var veicināt vārda un mediju brīvības ierobežošanu un attaisnot stingras politiskas kontroles nepieciešamību.

Brīvība ierobežot

Aicinājumos ierobežot un stingri kontrolēt žurnālistus, to radīto saturu, mediju brīvība interpretēta kā drauds sabiedrībai. Tajos es redzu milzīgas bailes no mediju ietekmes, no brīvas un daudzveidīgas diskusijas par sarežģītiem un pretrunīgiem jautājumiem. Tāpēc tiek izdomāti argumenti, kāpēc kontrolēt un ierobežot ir drošāk.

Žurnālistu un profesionālu mediju darba ierobežošanas aizstāvju retorikā saskatu komunikācijas zinātnes sākotnējās attīstības posmā (Lasswell (1948), Shannon & Weaver (1949), Schramm (1954)) dominējošo uzskatu, sen pārskatītu un atzītu par novecojušu, ka mediji iedarbojas vienkāršoti, lineāri, to darbība ir vērsta uz ziņas saņēmēja ietekmēšanu (iedomātu mediju ietekmi, par kuru datu parasti nav). Tāpēc tik svarīgi medijus regulēt, noteikt to darbu, kontrolēt, ierobežot. Šo uzskatu robežās mediji tiek uztverti kā simbolisks skaļrunis, kas netraucēti, tieši un pastāvīgi iedēsta konkrētas domas sabiedrības prātā.

Tāpēc mediju saturs ir jāpieskata un jākontrolē, ja nepieciešams, jāierobežo, jo to vara kļuvusi par draudu sabiedrībai.

Šajā skatījumā publiskās komunikācijas un sabiedrības kultūras faktori netiek ņemti vērā, lai gan tie un sociālās identitātes, tāpat individuālo izglītība, katra spēja vērtēt informāciju un to interpretēt ir ļoti būtiska un nosaka mediju efektus. Vēl vairāk, pirmie komunikācijas modeļi atspoguļo pētnieku interesi par politisko propagandu un tās iedarbību uz sabiedrību (īpaši Harolds Lassvelis) pēc Otrā pasaules kara.

Šāda izpratne par medijiem un to darbības kontrole raksturīga autoritāru valstu mediju sistēmām. Tā šajā pasaules daļā un arī Latvijā pazīstama no padomju okupācijas laika kā mediju darbības standarts totalitārā sistēmā, kad mediji un žurnālistu darbs bija pakļauts stingrai cenzūrai.

Vai varētu tā būt, ka tālāk par padomju preses modeli savā medijpratībā neesam tikuši, ja viedoklis, kam nepiekrītam, vai vārds,

kura nozīmi izprotam atšķirīgi, doma, kas nav skaidra, šķiet tik bīstama, ka tās izteicējs ir jāpatriec no publiskās sarunas?

Tieši šādus uzskatus parāda pēdējos gados spilgtākais sabiedrisko mediju politiskās [ietekmēšanas mēģinājums](#), kad bijušais aizsardzības ministrs Artis Pabriks, demonstrējot savu izpratni par mediju efektiem un politika tiesībām ierobežot redakcionālās izvēles, publicēja draudus neatbalstīt sabiedrisko mediju finansējuma palielinājumu.

Komerčiālā mediju sistēmā tiešu pārliecināšanas efektu atspoguļo publicitātes modelis, kas raksturo reklāmas mērķus un sagaidāmo ietekmi (McQuail & Deuze, 2020), tātad vienus, vienveidīgu izdevīgā vēstījuma dominēšanu, cenšoties izkonkurēt citus vēstījumus un noklusināt neizdevīgu informāciju.

Šādi uzskati piedāvā mediju funkciju un to lomas demokrātijā reducējošu skatījumu (Miroshnichenko, 2021), koncentrējoties uz to kā neizteiktu, bet publiskā diskursā klātesošu mediju pienākumu apkalpot varu, nevis sabiedrības intereses. Tie pamato pastāvīgus centienus instrumentalizēt žurnālistiku, pakļaut medijus, padarīt tos par rīku kādās rokās, parasti aktuālās varas pārstāvju rokās. Tai nav nekāda sakara ar neatkarīgu mediju vidi, kurā tiek nodrošināta un sargāta mediju kā neatkarīgas, pastāvīgas apakšsistēmas pastāvēšana (Luhmann, 1995), lai sabiedrībai būtu pieejama brīva un daudzveidīga pašnovērošana, kas nepieciešama tās attīstībai un demokrātijas kvalitātei.

Vārda brīvība kā vērtība

Diskusijā par mediju kontroli un ierobežošanu redzu nevis mērķu vai interešu, bet vērtību sadursmi, proti, vārda un mediju brīvības kā vērtības pārskatīšanu. No vienas puses, izskan aicinājumi to ierobežot, no tās atteikties drošības apsvērumu dēļ. No otras puses, dzirdu atgādinājumus atcerēties, cik tā svarīga, ka vēl nesen, pirms neatkarības atgūšanas, par to esam cīnījušies un pat nedrošos apstākļos (militāri konflikti, sociāli ekonomiskas krīzes) to nedrīkstam zaudēt.

Vārda brīvība vienmēr diskutēta kontekstā ar tās ierobežojumiem, izceļot sabiedrības drošību un to konkretizējot kā pienākumu neizpaust valsts noslēpumu, un indivīda tiesības, galvenokārt cilvēka cieņu, kuras aizstāvēšanai pieļaujami vārda brīvības ierobežojumi.

"Vārda brīvībai nav vienas formulas," raksta Markus Mekls (2014), tomēr kopš 17. gs. un vēlāk 19. gs. jau mediju brīvības kontekstā tā vienmēr interpretēta kā līdzeklis patiesības noskaidrošanai, jo patiesība nepieciešama sociāli pieņemamu mērķu sasniegšanai (Meckl, 2014). Džons Stjuarts Mills utilitārisma pieejā preses brīvību attiecināja uz iespēju iegūt zināšanas, tādējādi veidojot labāku un laimīgāku sabiedrību. Viņam vārda brīvība bija sasaistīta ar ierobežojumu neesamību, tā, ko vēlāk Jesaja Berlins sauca par negatīvo brīvību. Citādu pieeju jeb pozitīvās brīvības izpratni piedāvāja Imanuels Kants, kas aizstāvēja ideju, ka izglītots indivīds, pateicoties vārda brīvībai, iegūst zināšanas un spēj racionāli pieņemt likumus (Meckl, 2014).

Pašlaik diskutējot, ka mediji jāierobežo, kā tie jāregulē, ir jāņem vērā gan mediju efekts, gan mediju brīvības izpratne. Ja atbalstu iegūst mediju, to sniegtās informācijas daudzveidības, plurālisma ierobežošana, tad tas nozīmē arī preses brīvības samazināšanos, jo pieejamība ir daļa no vārda brīvības, tā nav iespējama bez brīvi pieejamas informācijas. Šo sakot, es nedomāju pamatoti par likuma pārkāpumiem slēgtos propagandas kanālus un vietnes, kam maz kopīga ar profesionālu mediju darbu.

Kā jau minēju, sabiedrisko mediju ombuda darbā esmu saņēmusi iesniegumu un vēstuli formā izteiktus aicinājumus ierobežot izteikumus, informācijas avotus, sašutumu par kāda vārda vai frāzes izskanēšanu sabiedrisko mediju ēterā. Kā klasiskajā teicienā par "ziņnesi, kas jānošauj", sabiedriskie mediji tiek vainoti, ja kāds informācijas avots izteicis kaut ko it kā "nepieņemamu". Tas ir kā pastāvīgs ārējs spiediens, centieni ierobežot redakcionālo neatkarību, it kā kāds būtu izveidojis neredzamu, bet ļoti konkrētu aizliegto personu, vārdu, domu sarakstu un to cenšas piespiest ievērot citus, radot naidīgu mediju efektu (Feldman, 2017).

Tie paši izteikumi, kas pienāk e-pastā, parādās konkrētu kontu komunikācijā sociālajās platformās. Pretēji šiem izteikumiem, savās vieslekcijās Latvijas bibliotēkās un skolās, diskutējot par mediju un žurnālistikas ētikas piemēriem, redzu, ka sabiedrība ir daudz atvērtāka viedokļu daudzveidībai un pieņem mediju brīvu darbību. Cilvēki sarunās atbalsta žurnālistu brīvību piedāvāt dažādus viedokļus, uzturēt daudzveidīgu diskusiju, ir pret ierobežošanu arī gadījumos, ja viedokļi nesaskan ar personisko pozīciju. To parāda arī ombuda [fokusa grupu pētījums](#). Tā dalībnieki ir ievērojuši, ka mediju neatkarība tiek ierobežota, un diskutē par to, ka un vai mediji var būt neatkarīgi. Aicinājumi pastāvīgi ierobežot medijus, parādīt, ka tie apdraud drošību, tātad darbojas pretēji

sabiedrības interesēm, nav populāri, – tāds ir mans secinājums.

Atsauces un avoti:

Feldman, L. (2017). The Hostile Media Effect. The Oxford Handbook of Political Communication. [Hostile Media Effect - Communication - Oxford Bibliographies](#)

Luhmann, N. (1995). Social Systems. Stanford University Press.

McQuail, D. & Deuze, M. (2020). McQuails Media and Mass Communication Theory (7th ed.). Sage Publications Ltd.

Meckl, M. (2014). Freedom of the Press: two concepts. Rannsóknir í félagsvísindum XV. Erindi flutt á ráðstefnu í október 2014 Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands. ISBN: 978-9935-424-18-1

Miroshnichenko, A. (2021). Media and Responsibility for Their Effects: Instrumental vs. Environmental Views. Laws, 10(2), 48. MDPI AG. <http://dx.doi.org/10.3390/laws10020048>

Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. The Bell system technical journal, 27(3), 379-423.

<https://www.seplp.lv/lv/mediju-un-var-da-briviba-svariga-vai-labak-tomer-apklusinat-aizliegt-sodit-0>